

6. Маслов, В. Моделювання педагогічних систем: сутність та технологія [Текст] / В. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2013. – № 6. – С. 15–18.

7. Гуренкова, О. В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О. В. Гуренкова. – К., 2009. – 20 с.

8. Кукуев, А. И. Андрагогический подход в образовании [Текст] / А. И. Кукуев, В. А. Шевченко. – Ростов-на-Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2010. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1618

9. Вірна, Ж. П. Особистісна вимогливість як чинник професійної компетентності [Текст]: монографія / Ж. П. Вірна, А. Б. Мудрик. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 256 с.

References

1. Gryn'ova, V. M. (1998). Formuvannya pedagogichnoyi kul'tury majbutn'ogo vchytelya (teoretychnyj aspekt): monografiya. Kyiv: KiSU, 290.

2. Pal'shkova, I. O. (2009). Praktyko-orijentovanyj pidhid u formuvanni profesijno-pedagogichnoyi kul'tury vchyteliv pochatkovoyi shkoly. Odessa: Bukayev Vadym Viktorovych, 339.

3. Tymoshko, G. M. (2014). Organizacijna kul'tura kerivnyka zagal'noosvitn'ogo navchal'nogo zakladu: teoriya i praktyka. Kyiv, 596.

4. Lodatko, Ye. O. (2010). Modelyuvannya v pedahohitsi: tochky vidliku. Pedahohichna nauka: istoriya, teoriya, praktyka, tendentsiyi rozvytku. Available at: http://intellect-invest.org.ua/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_2/

5. Rapatsevych, E. S. (2005). Pedahohyka: Bol'shaya sovremennaya entsyklopedyya. Minsk: Sovrem. slovo, 720.

6. Maslov, V. (2013). Modelyuvannya pedahohichnykh system: sutnist' ta tekhnolohiya. Pislyadyplomna osvita v Ukraini, 6, 15–18.

7. Hurenkova, O. V. (2009). Formuvannya ekolohichnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv vodnoho transportu v umovakh kredytno-modul'noy systemy navchannya. Kyiv, 20.

8. Kukuev, A. Y., Shevchenko, V. A. (2010). Andrahohichesky podkhod v obrazovanuy. Rostov-na-Donu: YPO PY YuFU. Available at: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1618

9. Virna, Zh. P., Mudryk, A. B. (2014). Osobystisna vymohlyvist' yak chynnyk profesijnoyi kompetentnosti. Lytsk: Vezha-Druk, 256.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Аніщенко О. В.
Дата надходження рукопису 29.08.2015*

Терещенко Андрій Олегович, викладач, кафедра музичного мистецтва, Чернігівський Національний педагогічний університет, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, Україна, 14013

УДК 37.033/.373.68(045)

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.56936

ФОРМИ І МЕТОДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ СІЛЬСЬКОЇ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

© О. І. Фасоля

У статті обґрунтовується необхідність підвищення рівня екологічного виховання старшокласників сільської школи в Україні. Аналізуються умови соціального середовища (в тому числі педагогічного), що здійснюють вплив на екологічне виховання школярів. Характеризуються найбільш дієві методи та форми екологічного виховання сільської молоді

Ключові слова: екологічне виховання, старшокласник, профільна сільська школа, методи і форми екологічного виховання

In the article it is discussed a need to increase the level of environmental education of senior students of rural school in Ukraine. The conditions of the social environment (including teaching), that influence environmental education of school children, are analyzed. The most efficient methods and forms of environmental education of rural youth are described

Keywords: environmental education, senior pupil, profile rural school, methods and forms of environmental education

1. Вступ

Проблема підвищення рівня екологічного вихованості сільської молоді є однією з найважливіших у сучасній педагогіці. Її актуальність зумовлена низкою причин:

– з одного боку, екологічна ситуація, що склалася в світі, і особливо в Україні, є кризовою;

– з другого, – українське суспільство не повною мірою усвідомлює наслідки екологічної катастрофи, що невпинно наближається; громадяни, особливо мешканці сільської місцевості, мають достатньо

не високий рівень екологічної культури, а звідси – превалювання нерационального, споживацького і навіть хижацького ставлення до природи і її ресурсів над компетентним, відповідальним та турботливим; організація заходів екологічної безпеки та відродження довілля носить часто формальний, несистемний характер;

– з третього, – екологічному вихованню старшокласників у сільській школі нерідко бракує цілеспрямованості, повноцінного змістового наповнення, сучасного, методично грамотного його втілення, системності і

систематичності. При цьому, як зазначено в навчальній програмі з екології для учнів 10–11 класів, саме на профільну школу покладається важливе завдання – формування екологічної культури старшокласників, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як унікальної цінності; забезпечення високого рівня екологічного виховання старшокласників.

Однак у сільській місцевості старшокласники не завжди мають належний рівень екологічної компетентності та екологічної вихованості. Проблема підвищення рівня екологічного виховання учнів сільської школи є ще недостатньо вирішена, а причини цього явища досліджені не повною мірою.

2. Аналіз основних досліджень і публікацій в яких започатковано розв'язання означеної проблеми

Здійснюючи науковий пошук у контексті екологічного виховання старшокласників сільської школи, доходимо висновку, що багато українських та зарубіжних вчених досліджували різні аспекти проблеми екологічної освіти та виховання. Так, теоретико-методологічні основи загальної екологічної освіти та виховання було розкрито Вygотским Л. С. [1], А. Захлебним, І. Зверевою, А. Некосом, В. Сенкевичем, Г. Сікорською, І. Суравегиною, О. Шевяковим та ін.; дослідженням методів виховання, їх сутнісних ознак займалися зарубіжні і вітчизняні науковці: Ю. Бабанський, П. Блонський, Н. Болдирев, Й. Герbart, С. Гончаренко, Н. Гончаров, Т. Ільїна, Ф. Корольов, І. Мар'єнко, І. Огородников, М. Пістрак, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Г. Щукіна, М. Ярмаченко та багато інших; питання формування екологічного світогляду майбутніх учителів у процесі екологічної освіти й виховання розглянуті Г. Пустовітом, С. Совгірою, А. Федоруком, та ін.; формуванню відповідального ставлення молоді до навколишнього середовища приділили значну увагу Л. Білик, Н. Негруца, Н. Пустовіт, С. Сапожников, Н. Чернова та ін.; рівень екологічної культури та екологічної свідомості був об'єктом дослідження В. Крисаченка, М. Кисельова, В. Собчик, Д. Мельника та ін. Проблеми освіти для сталого розвитку суспільства присвячено роботи В. Данилова-Данильїана, К. Лосєва тощо.

Для нашого дослідження виявилися цінними також праці науковців, які досліджували теорію та методику виховання: Ю. Бабанського, П. Блонського, Н. Болдирєва, Й. Герbart, С. Гончаренка [2], Н. Гончарова, Т. Ільїної, Ф. Корольова, А. Макаренка [3], І. Мар'єнка, І. Огороднікова, М. Пістрака, В. Сластьоніна, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Г. Щукіної, М. Ярмаченка та багатьох інших. Проте, на нашу думку, питання екологічного виховання саме сільських старшокласників, як і шляхи підвищення його ефективності у наукових дослідженнях ще не вичерпано.

3. Шляхи реалізації рівня екологічного виховання старшокласників сільської профільної школи

Будучи організатором екологічної роботи зі старшими учнями, педагог має зважати на дані пси-

хології. У віковій психології [4] зазначається, що у старшокласників виникають важливі особистісні якості: усвідомленість, самостійність, незалежність. Новоутворенням цього віку є самовизначення себе в людському суспільстві, усвідомлення своїх можливостей і прагнень, свого призначення в житті. Характерною рисою розвитку особистості в юнацькому віці є вироблення її світогляду, тобто системи поглядів на світ, суспільне життя, його минуле і майбутнє, на мораль, науку, природу, мистецтво, людину і сенс її життя. В юнацькому віці моральна свідомість особистості піднімається на вищий щабель, ступінь свідомих моральних переконань. Психолого-педагогічні дослідження (Б. Ананьєв, Л. Вygотський, Г. Костюк І. Кон, та інші) вказують на те, що саме старшокласники є найбільш чутливими для професійної орієнтації в контексті розвитку цілісної самосвідомості та самовизначення особистості [1, 4–6].

Відомо, що система екологічного виховання учнів характеризується не тільки цілеспрямованістю (мета – системоутворюючий елемент), порядком організації заходів (виховний процес), а й змістом виховання і методами його реалізації (точніше, комплексом методів, форм організації екологічної діяльності), що оптимально відібрані як дієві стосовно впливу на свідомість та поведінку (результат).

Антон Макаренко стверджував: „Щоб виховати активну готовність до виховного впливу, необхідно поставити вихованця в певні умови, підібрати зовнішні форми і внутрішні інструменти дотику до особистості” – методи виховання” [3].

За В. Ягуповим, педагогічна категорія „методи виховання” означає способи та прийоми спільної взаємозв'язаної діяльності вихователів і вихованців, яка спрямована на оволодіння духовними знаннями, навичками та вміннями, нормами та правилами вихованої поведінки, різнобічний і гармонійний розвиток особистості, формування загальнолюдських, національних і професійних якостей, що визначені цілями виховання та необхідні для повноцінної життєдіяльності [7].

Дослідженням методів виховання, їх сутності та певних ознак займалися зарубіжні і вітчизняні вчені: Ю. Бабанський, П. Блонський, Н. Болдирев, Й. Герbart, С. Гончаренко, Н. Гончаров, Т. Ільїна, Ф. Корольов, І. Мар'єнко, І. Огородников, М. Пістрак, В. Сластьонін, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Г. Щукіна, М. Ярмаченко та багато інших. У вітчизняній педагогіці найбільш обґрунтованою є класифікація методів виховання за рекомендаціями С. Гончаренка [8], яка містить три групи методів:

– методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування їхніх поглядів і переконань (пояснення, бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад);

– методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій);

– методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

На нашу думку, ці методи будуть дієвими в процесі екологічного виховання, коли:

– по-перше, застосовуються в комплексі, взаємозв'язку і взаємодоповненні;

– по-друге, їх вибір узгоджується з психолого-педагогічною характеристикою класу та окремих учнів, їхнім досвідом, рівнем екологічної компетентності, змістом конкретного заходу;

– по-третє, вони доповнюють та посилюють потенціал методів, які використовуються безпосередньо під час навчальних занять;

– по-четверте, учні теоретично і практично підготовлені до участі в певних заходах, особливо із застосуванням методів організації діяльності учнів і формування досвіду позитивної поведінки (диспути, засідання круглого столу, клубу, гуртка, змагання, робота над проектами, колективні творчі справи тощо);

– по-п'яте, що найбільш важливо, методи мають бути педагогом не просто методично грамотно застосовані, а й мати сучасне, цікаве, емоційно збуджуюче, пізнавальне і практично активізуюче, особистісно цінне внутрішнє наповнення (зміст) та зовнішнє вираження (форма).

Усі методи виховання – від пояснення і бесіди до навчання і заохочення тощо, представлені в класифікаціях учених, повною мірою можуть бути використані в процесі екологічного виховання в тій чи іншій конкретній ситуації. Однак потенціал деяких з них може значно підвищитися через актуальність, емоційну забарвленість їх змісту, інноваційний формат взаємодії та спілкування педагога та учнів, особисту зацікавленість школярів.

Так, наприклад, лекція екологічної тематики найкраще сприймається учнями, якщо проводиться запрошеним ученим, науковим співробітником біохімічної або іншої лабораторії, лікарем, юристом, економістом (наприклад, за темами: „Уявлення давніх українців про природу”, „Еволюція взаємовідносин людини й природного середовища”, „Популяційні аспекти розвитку людства”, „Роль В.І. Вернадського у вивченні біосфери та ноосфери”, „Демографічні проблеми України”, „Правові аспекти охорони навколишнього природного середовища”, „Ґрунт – важливий компонент біосфери”, „Економічний механізм охорони навколишнього природного середовища”, „Екологічний моніторинг середовища”, „Методи профілактики вірусних захворювань” та ін.). Звичайно, такі лекції матимуть більший ефект, якщо будуть супроводжуватися презентаціями, демонстраціями, прикладами та рекомендаціями, включатимуть елементи евристичної бесіди тощо.

Диспут, дискусія будуть результативні, коли педагог не домагається досягти певних і кінцевих рішень, а намагається навчити аналізу понять, умінню захищати свої погляди, переконувати в них інших, формувати судження, оцінку, переконання на основі знань, одержаних у ході зіткнення думок, різних поглядів. Тематика диспутів, дискусій відіграє чимале значення для їх ефективності. Вочевидь, що зацікавити старшокласників можуть заходи такої тематики: „Чи впливає на здоров'я людей забруднення ґрунтів?”, „Як можна юридично завадити забруд-

ненню довкілля відходами сільськогосподарських підприємств?”, „Як заручитися підтримкою влади для збереження нашого лісу?”, „Здоровий спосіб життя – особиста чи суспільна проблема?”, „Не втручайся – не будеш мати проблем?”, „Матеріальна вигода чи збереження ландшафту?” тощо.

Метод прикладу, який з успіхом використовується у вихованні молодших школярів, схильних до наслідування, здавалось би, не може знайти зацікавленості у старшокласників, критичних, скептичних та здатних оцінювати „приклад” усебічно. Тому найкращим прикладом для старшокласників буде сам учитель, який бере участь у заходах по збереженню, відродженню довкілля, є організатором колективних трудових справ, екологічних експедицій, польової практики, виставок, конкурсів, дослідницької роботи в гуртку тощо, а також є людиною широких та глибоких знань з екології, екогеографії, біології тощо. Такий приклад є переконливим аргументом і може спонукати до „екологічного” типу поведінки. Адже А. Макаренко стверджував, що тільки живий приклад виховує дитину, а не слова, нехай найкращі, але не підкріплені ділом [3].

У виховному процесі старших учнів не слід нехтувати методами вправ, привчання, *доручення*, що допомагають укріпленню необхідних учневі якостей відповідальності, наполегливості, спостережливості, волі, сприяють виробленню культурних звичок, у т. ч. санітарно-гігієнічних (формування здорового способу життя, свідомо поведінка в природі, догляд за рослинами і тваринами, робота на пришкольній ділянці, прибирання, варта, виконання різних завдань під час польової практики, підготовка звітів про виконану роботу тощо).

Метод колективної творчої справи – один з найдієвіших у виховному процесі. На думку І. Іванова [8], автора методики колективного творчого виховання, колективна творча справа (КТС) – це спільний пошук кращого розв'язання важливих завдань, збагачення колективу і особистості щодо поліпшення навколишнього життя (в т.ч. довкілля). КТС – справа колективна, бо планується, проводиться і обговорюється вихованцями і вихователями. КТС – справа творча, бо на кожній її стадії є пошук кращих шляхів, засобів здійснення життєво важливої практичної роботи. У КТС можуть брати участь не тільки школярі, а їхні батьки, мешканці села. Метою КТС оголошує вчитель. Її реалізація на кожному етапі виконання обговорюється всіма учнями. Проект КТС творчо розробляється та затверджується колективом учнів. КТС має декілька етапів – від проектування до виконання рішень та підбиття підсумків. КТС можуть бути пізнавальними, трудовими, спортивними та ін.

До пізнавальних КТС можуть належати: екологічний КВК, вечір-подорож, захист проектів, тиждень екології, турнір знавців, дискусії, диспути, сократівські бесіди, вечори запитань і відповідей, випуск „живої” газети, журналу-естафети екологічних справ, прес-конференція тощо.

До трудових КТС – екологічний десант (рейд, атака), екологічна варта, виготовлення екологічно чистих продуктів (страв, виробів з природних матеріалів, косметичної продукції тощо).

До спортивних КТС – в основному належать походи та екскурсії.

Значної популярності серед школярів в останні роки здобула КТС „Операція "Турбота"”. Метою її є піклування про близьких, рослин і тварин, птахів і риб, про все живе. План операції розробляють на зборі-старті або в процесі мозкового штурму чи аукціону ідей. Виявляючи турботу про інших, учасники операції глибше усвідомлюють сенс життя, стають більш милосердними.

Важливо в позаурочній та позакласній роботі з екологічного виховання застосовувати такі методи і форми екологічного виховання, які не тільки сприяють одержанню додаткових екологічних знань, розвитку мислення та уяви, а й формують навички дискутування, публічного виступу, аргументованого обстоювання власної думки, позиції, а також практичної природоохоронної та дослідницької роботи. Орієнтовно їх можна поділити на такі групи:

– теоретичні (предметні гуртки, факультативи, лекції, бесіди, конференції, семінари, конгреси, симпозіуми, кінолекторії);

– комбіновані (клуби, гуртки, факультативи, колоквиуми, олімпіади, школи юного еколога, учнівські наукові товариства, Мала академія наук);

– практичні (спостереження, лабораторно-практичні роботи, експерименти, практикуми, дослідницька діяльність, рольові ігри, прес-конференції, екскурсії, походи, експедиції, екологічний моніторинг);

– масової роботи (конкурси, виставки, свята, презентації, акції та рухи екологічного, суспільно корисного та природоохоронного спрямування – «Пролісок», «Конвалія», «Джерело», «Ялинка», «Сад», «Лелека» та ін.);

– конкретної природоохоронної роботи («зелені» й «голубі» патрулі, екологічні й лісові варти, сигнальні пости, трудові десанти «Живе срібло», «Зернятко», «Зелена аптека» тощо, створення екологічних стежин, шкільні лісництва, проекти чи програми з охорони як окремих об'єктів довкілля, так і біогеоценозів або екосистем у цілому);

– активні (дають необмежені можливості для організації навчально-пізнавальної і дослідницької діяльності та конкретної природоохоронної роботи учнів саме в довкіллі – «Екологічний майданчик», «Ентомологічний мікрозаказник», «Програма охорони прісних водойм України», «Екологічний табір-експедиція» тощо).

До означених методів належать також інтерактивні (рольові і ділові ігри, аналіз ситуації, соціодрама, проблемна конференція тощо). Наприклад:

„Суд”, що сприяє виробленню принципової позиції, аналізу фактів та аргументів. Ділячись на команди, учні готують своїх представників для виконання ролей звинуваченого (відповідача), потерпілих (позивачів), прокурора, адвоката, судді, свідків, а також матеріали „справи” (матеріальні докази, фотографії, довідки). Тут є цінною громадська думка, що сприяє активізації учнівського колективу за утвердження норм моралі, робить набутком колективу кращі зразки поведінки. Для такого заходу учні ви-

користують матеріали екології, правознавства, економіки, географії краю;

„Займи позицію”, що допомагає проводити дискусію по суперечливій темі, надає можливість висловитися кожному, продемонструвати різні думки по темі, обґрунтувати свою позицію або перейти на іншу позицію в будь-який час, якщо було надано більш переконливі аргументи;

„Відкритий мікрофон”, що надає можливість кожному учневі коротко висловити свою думку щодо екологічної ситуації, подати пропозицію щодо поліпшення довкілля, виявити свою громадянську позицію, поставити запитання;

„Мозковий штурм”, що є ефективним методом колективного обговорення, пошуку рішень, їх обґрунтування. Штурм спонукає учасників проявляти свою уяву, дивергентне мислення, творчість;

„Коло ідей”, що є дієвим щодо вирішення гострих суперечливих питань та корисним для створення списку загальних ідей. Метою методу є залучення всіх учасників у дискусію;

„Ток-шоу”, що дозволяє одержати навички публічного виступу та дискутування;

„Ажурна пилака”, що дозволяє працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує учнів допомагати один одному вчитися навчаючи;

„Акваріум”, що є ефективним методом розвитку вмінь ведення дискусії. Вчитель розподіляє учнів на групи і пропонує завдання для виконання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр класу, утворивши внутрішнє коло, та починає обговорювати можливості виконання завдання. А інші учасники уважно слухають, ставлять питання, оцінюють.

„Прес”, що використовується у випадках, коли виникають суперечливі думки з певної проблеми і потрібно зайняти та аргументувати чітко визначену позицію із суспільної (екологічної) проблеми, що обговорюється. Метод надає можливість навчитися формулювати та висловлювати свою думку з дискусійного питання аргументовано, в чіткій та стислій формі.

Враховуючи віддаленість сільських шкіл від обласних і районних еколого-натуралістичних центрів, де школярі можуть відвідувати різні гуртки, беруть участь у практичній природоохоронній роботі, в обласних молодіжних екологічних таборах, профільна сільська школа має сама стати ініціатором організації роботи екологічних гуртків та клубів пізнавально-практичного спрямування, таких як: „Юні агрохіміки”, „Юні фізіологи рослин”, „Юні садівники”, „Юні лісівники-дендрологи”, „Юні генетики-селекціонери”, „Юні виноградарі”, „Юні аматори зеленої архітектури”, „Юні овочівники”, „Юні тваринники”, „Юні ентомологи”, „Юні бджолярі”, „Народні промисли (ремесла)”, „Юні ветеринари” та ін.

Серед гуртків різних видів предметні гуртки в екологічному вихованні відіграють значну роль. У предметних гуртках „Захисник природи”, „Еколог-дослідник”, „Натураліст-краєзнавець” займаються пошуково-дослідною роботою, розробкою екологічних маршрутів, поглиблюють та розширюють знання

з екології. Саме в таких гуртках обдарована молодь обирає тематику для науково-дослідницької роботи еколого-натуралістичного напрямку для участі в конкурсі МАН (в т. ч. в галузі екології, біології, сільського господарства, лісового господарства тощо). Значний інтерес у старшокласників сільської профільної школи викликає науково-дослідницька робота з дослідження природних територій, явищ, істот за завданнями науковців національного парку, ботанічного заказника тощо. Екологічні гуртки та клуби об'єднують однодумців, зайнятих екологічно корисною та дозвільною діяльністю. Діяльність цих об'єднань спрямована на вироблення в школярів досвіду раціонального використання природних ресурсів, а також вироблення вмінь природоохоронного характеру.

Завданням педагога також є залучення старшокласників до Всеукраїнських акцій: „Збережи ялинку”, „Струмочок, річечка, ріка”, „Первоцвіт”, „Посади своє дерево”, „Наша допомога птахам” та ін.

Безумовно, цікавими для учнів заходами будуть екологічні свята, відзначення Всеукраїнського Дня довкілля та Всесвітнього Дня землі, проведення фестивалю екологічної творчості молоді «Свіжий вітер» тощо.

Успішність проведення таких заходів – у сміливій імprovізації, подоланні формалізму і штампів у їх організації. Педагоги рекомендують вводити до програми тематичних днів і свят лялькові театралізовані вистави, ходи жартівливо-карнавального типу, влаштовувати виставки, аукціони, ярмарки, підтримувати самодіяльну творчість учнів. У ці дні можна провести тематичні вечори, мітинги, спецвипуски стінгазет, конкурси малюнків, плакатів, фотографій, постерів, інформаційних щитів, творів-мініатюр про улюблений куточок природи, трудові десанти та інші суспільно корисні справи.

Популярністю в школярів користуються конкурси і турніри. Ігрові конкурси носять комплексний характер (вікторини, різні змагання, виступи). Так, наприклад, турнір знавців природи може включати декілька етапів: конкурс на кращого знавця таємниць природи, конкурс малюнків, естафета ерудитів, літературний конкурс, конкурс проектів, реклама книг про природу. Основний метод організації екологічних конкурсів, турнірів, естафет – змагання, що передбачає здорове суперництво, прагнення до пріоритету, першості, самоутвердження; спрямовує на досягнення успіхів.

Зазначимо, що більшість методів і форм екологічного виховання можуть використовуватися у роботі з членами екологічної (еколого-біологічної) секції шкільного наукового товариства (ШНТ), що є об'єднанням учнів, які прагнуть до більш глибокого пізнання екологічної науки та аналізу і прогнозу екологічних явищ, до розвитку творчого мислення, інтелектуальної ініціативи, набуття і вдосконалення вмінь та навичок навчально-дослідницької, винахідницької, пошуково-експериментальної роботи, професійного самовизначення тощо. ШНТ сприяє вирішенню комплексу навчально-виховних завдань щодо організації та проведення пошукової діяльності в

позаурочний час, написанню науково-дослідницьких робіт учнями, розвитку їх таланту.

Робота клубів, гуртків, організація КТС, проведення конкурсів та турнірів, дискусій і конференцій, лекторіїв та семінарів тощо – все це може відбуватися відповідно до плану і змісту роботи ШНТ. Як правило, ці товариства, в т. ч. ті, які функціонують у сільській школі, публікують анонси та результати своєї діяльності на шкільному сайті, в шкільній газеті, на банерах, плакатах; видають збірки матеріалів, буклети, проводять фоторепортажі тощо, в яких пропагують свою пошуково-творчу діяльність та поширюють здобутки. Однак потрібно врахувати те, що не всі старшокласники мають потенціал для дослідної роботи.

Результати екологічної діяльності учнів можуть відбиватися в їхньому портфоліо (портфоліо (італ.) – „папка з документами”).

Портфоліо учня – колекція робіт учня, що накопичується ним цілеспрямовано і систематично і відображає його зусилля, успіхи або досягнення протягом певного часу. Це спосіб фіксування, накопичення і оцінки індивідуальних досягнень школяра за певний період навчання.

Учень створює файлову папку, що містить різноманітну інформацію, яка документує його напрацювання та досягнення – результати дослідної, трудової, навчальної роботи. Портфоліо розкриває динаміку особистісного розвитку учня, допомагає відслідковувати результативність його діяльності в кількісному і якісному плані.

У виховній екологічній роботі необхідно схвалювати позитивні дії учнів з метою спонукання до їх повторення. Схвалення і заохочення зростає, якщо воно включає в себе не лише результат, а й мотив і спосіб діяльності.

Видами заохочень старшокласників є нагородження грамотами, подяками, призами, грошовими преміями, путівками до молодіжного екологічного табору, на екскурсію до ботанічного саду, національного парку тощо. Такі нагороди варто вручати за участь у науково-дослідній роботі, за успіхи у вивченні екології та біології, за проведену природоохоронну та сільськогосподарську роботу та ін.

Загалом позаурочні та позакласні екологічні заходи, що проводяться в школі, мають виконувати такі завдання:

- виховання потреб спілкування з природою і безпосередня участь в її охороні;
- організація змістовного, екологічно грамотного дозвілля в природі;
- підтримка обдарувань для формування творчої та наукової еліти в галузі охорони довкілля, стимулювання творчого самовдосконалення учнівської молоді через проведення олімпіад, конкурсів, фестивалів та інших форм позакласної роботи.

Управління цілісним педагогічним процесом не можливе без зворотного зв'язку, який несе характеристику його результатів.

Щоб оцінити ефективність екологічного виховного процесу, потрібно вивчати діяльність і поведінку

нку вихованців. Про вихованість учнів можна судити за ступенем їх участі в різних видах діяльності.

Вихованість – комплекс якостей особистості вихованця, котрий характеризується наявністю і рівнем сформованості суспільно значущих якостей, що відображають всебічність її розвитку та готовність до повноцінної життєдіяльності. Серцевину вихованості становлять духовні якості, що визначають моральне обличчя вихованця, рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості.

Результативний компонент, як завершальний етап у процесі виховання, передбачає оцінку досягнення мети виховання і опанування вихованцями змісту виховання, набуття ними навичок, звичок і вмінь моральної поведінки, їх впливу на повсякденну діяльність, хід й ефективність, наприклад, навчально-пізнавальної діяльності, на формування творчої розвинутої особистості.

5. Апробація результатів дослідження

Апробація проводилася на базі сільських загальноосвітніх шкіл Хмельницької області, які обрали профіль навчання – екологію. Нею було охоплено 183 старшокласники і 23 педагоги. Ми прагнули, аби оцінка результатів виховання з боку вихователів була об'єктивною, систематичною і послідовною. Вважалося, що Виховну функцію і цінність вона повинна мати тоді, коли є, по-перше, правильною з точки зору вихователя і справедливою з точки зору вихованця і, по-друге, відповідає суспільно прийнятним критеріям оцінок.

Щоб оцінити результати виховання, визначити, як воно вплинуло на формування і розвиток особистості вихованця, домагалися чіткого уявлення про критерії вимірювання рівнів його вихованості, свідомості, поведінки. Намагалися виявити конкретні зміни в поведінці в результаті виховних впливів, оцінити найбільш ефективні прийоми, способи та форми виховного впливу, виокремити ті, від яких слід відмовитися.

До результатів виховного процесу відносять:

– сформованість провідних якостей особистості вихованця;

– систему моральних знань, навичок, умінь і звичок та ціннісних орієнтацій вихованця (сформованість в учнів національної свідомості; здатність правильно оцінити екологічні явища і події, які відбуваються навколо; засвоєння норм екологічної поведінки; відповідальність, обов'язковість, працелюбство, старанність тощо);

– конкретні дії та вчинки вихованця, їхній вплив на результати його діяльності, виконання певних обов'язків;

– психологічну і духовну готовність вихованця до повноцінної творчої життєдіяльності (критичне мислення, здатність продукувати ідеї та їх рішення щодо їх реалізації, світоглядні установки, переконання, ставлення);

– узгодженість дій вихованця з його переконаннями, життєвими настановами та суспільними вимогами;

– активну життєву настанову й орієнтацію на досягнення суспільно значущих успіхів у майбутньому (громадська активність, участь у громадсько

корисній і продуктивній праці, в роботі молодіжних і учнівських організацій, гуртках, клубах, наукових товариствах, в учнівському самоврядуванні; ініціатива і самодіяльність вихованців тощо).

Ці результати водночас мали бути показниками оцінки вихованості. Традиційно ефективність виховання визначали за трьома *рівнями вихованості*:

– *високий* рівень тієї чи іншої якості особистості вихованця, яка є показником вихованості, характеризується наявністю всіх ознак відповідного критерію;

– про *середній* рівень розвитку якості судять на основі наявності половини чи більше половини ознак відповідного критерію;

– *низький* рівень визначають, коли є менше половини ознак від загальної кількості, що розкриває критерії.

Основними критеріями оцінки результатів діяльності системи екологічного виховання ми обрали:

– цілісність системи екологічного виховання;

– комплексність використання методів екологічного виховання;

– цілеспрямованість планування та організації виховної роботи;

– відповідність досягнутих результатів екологічного виховання поставленій меті;

– рівень екологічної вихованості конкретних вихованців, згуртованість колективу щодо реалізації цілей і завдань екологічного виховання;

– відповідність вихованості загальноприйнятими цінностям, нормам, правилам екологічної поведінки;

– конкретні дії, вчинки вихованців, їхній характер та відповідність загальнолюдським цінностям;

– оптимальність системи екологічної виховної роботи і дієвість конкретних виховних впливів;

– педагогічна майстерність вихователів, оптимальне планування, організація та здійснення виховної роботи тощо.

6. Висновки

Підвищення рівня екологічної вихованості сільської молоді є актуальною проблемою. Екологічне виховання старшокласників профільної сільської школи відбувається в умовах, відмінних від міських. Аналіз ситуації дозволяє стверджувати, що економічне та соціальне середовище села нерідко виявляється недостатньо сприятливою умовою для формування екологічно свідомої, компетентної і культурної особистості (економічні показники села, екологічна ситуація, екологічна культура селян, потенціал сільської школи щодо екологічної освіти і виховання). Відтак формування екологічної культури старшокласників сільської місцевості є, головним чином, місією школи. Екологічна культура є результатом двох взаємопов'язаних процесів – навчання та виховання. А це означає, що від професійних та особистісних якостей педагога залежить означений результат. І цей результат буде тим вище, чим компетентніше педагог буде викладати екологію, активніше залучати учнів до екологічно корисних справ, дослідницької роботи, чим майстерніше буде використовувати сучасні та дієві методи виховання, приклади яких наведені в поданій статті.

Література

1. Выготский, Л. С. Детская психология. Т. 4 [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
2. Гончаренко, С. У. Український педагогічний словник [Текст] / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Макаренко, А. С. Методика виховної роботи [Текст] / А. С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.
4. Вікова психологія. Роз. VII [Текст] / за ред. Г. С. Костюка. – К., 1976. – С. 240–270.
5. Ананьев, Б. Г. О проблемах современного человекознания [Текст] / Б. Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
6. Кон, И. С. Психология ранней юности [Текст] / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Ягупов, В. В. Педагогіка [Текст]: навч. пос. / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
8. Иванов, И. П. Энциклопедия коллективных творческих дел [Текст] / И. П. Иванов. – М.: Педагогика, 1989. – 242 с.

References

1. Vygotskij, L. S. (1984). Detskaja psihologija. Vol. 4. Moscow: Pedagogika, 432.
2. Goncharenko, S. U. (1997). Ukrai'ns'kyj pedagogichnyj slovnyk. Kyiv: Lybid', 376.
3. Makarenko, A. S. (1990). Metodyka vyhovnoi' roboty. Kyiv: Radjans'ka shkola, 366.
4. Kostjuka, G. S. (Ed.) (1976). Vikova psihologija. Chep. VII. Kyiv, 240–270.
5. Anan'ev, B. G. (1977). O problemah sovremennogo chelovekoznanija. Moscow: Nauka, 380.
6. Kon, I. S. (1989). Psihologija rannej junosti. Moscow: Prosveshhenie, 255.
7. Jagupov, V. V. (2002). Pedagogika. Kyiv: Lybid', 560.
8. Ivanov, I. P. (1989). Jenciklopedija kollektivnyh tvorcheskih del. Moscow: Pedagogika, 242.

Рекомендовано до публікації д-р пед. наук Берека В. Є.
Дата надходження рукопису 23.11.2015

Фасоля Олег Іванович, директор департаменту освіти і науки, Департамент освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації, майдан Незалежності, 1, м. Хмельницький, Україна, 29000
E-mail: khmoblosvita@i.ua

УДК 303.446:371

DOI: 10.15587/2313-8416.2015.57051

НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ КРИЗИ

© С. І. Синенко, Н. М. Гончаренко

В статті проаналізовано європейський досвід функціонування системи освіти протягом життя як складової європейської соціальної моделі неперервної освіти й окреслено сучасні світові тенденції її розвитку в умовах цивілізаційної кризи. Визначено основні принципи та головні завдання розвитку неперервної освіти в Україні. Обґрунтовано роль освіти протягом життя у забезпеченні національних інтересів Української держави в гуманітарній, соціальній та економічній сферах

Ключові слова: неперервна освіта, соціальна модель, європейська модель, відкритий університет, післядипломна освіта

In the article it is analyzed the European experience of lifelong education systems as components of the European social model of continuous education in the conditions of civilizational crisis. The basic principles and main objectives of continuous education development in Ukraine are defined. The place of lifelong education in ensuring national interests of the Ukrainian state in the humanitarian, social and economic spheres is proved

Keywords: continuous education, social model, European model, open university, postgraduate education

1. Вступ

При несприятливих для України тенденціях світової кон'юнктури і слабкому впливі держави, будуть продовжуватися тенденції системної деградації, країна не зможе оволодіти хвилею епохальних і базових інновацій, і перетвориться на сировинний придаток і ринок збуту готової продукції, на об'єкт експлуатації зі сторони більш енергійних передових цивілізацій [1].

Подолати цю кризу Україна зможе на основі вироблення та енергійної реалізації стратегії багатовекторного інноваційного наукового та освітнього прориву, який лежить в основі амбіційних задач підвищення економіки і соціальної трансформації на період до 2020 року. Наразі цей курс легше проголосити, чим

зреалізувати, оскільки він потребує наукової діагностики тенденцій і критичних ситуацій, що склалися, вироблення надійних шляхів їх вирішення і цілеспрямованої діяльності на засадах державно-приватного партнерства держави, бізнесу, науки і освіти. У цих умовах необхідна розробка широкої державної антикризової програми, пов'язаної з довгостроковою інноваційною стратегією формування та підтримки системи навчання протягом життя як компоненти європейської соціальної моделі неперервної освіти.

При підрахунку Індексу Людського Розвитку враховуються три показники: очікувана тривалість життя; рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання; рівень життя, оцінений через